

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ”

У статті аналізуються погляди теоретиків кримінального права щодо самостійності ознаки місця вчинення злочину серед інших ознак об’єктивної сторони складу злочину, розкриваються основні підходи щодо визначення поняття “місце вчинення злочину”, а також дискусії серед науковців, що при цьому виникають. Акцентовано на тому, що подальші розвідки в цьому напрямі мають стосуватись визначення юридичної природи та самостійності (або підпорядкованості) ознаки “місце вчинення злочину” в межах об’єктивної сторони складу злочину, а також вироблення прийняттого визначення поняття аналізованої ознаки.

Ключові слова: місце вчинення злочину, обстановка вчинення злочину, об’єктивна сторона складу злочину

В статті аналізуються взгляды теоретиков уголовного права относительно самостоятельности признака места совершения преступления среди других признаков объективной стороны состава преступления, раскрываются основные подходы к определению понятия “место совершения преступления”, а также возникающие при этом дискуссии ученых. Акцентировано на том, что дальнейшее познание в этом направлении должно касаться определения юридической природы и самостоятельности (либо подчиненности) признака “место совершения преступления” в пределах объективной стороны состава преступления, а также разработки приемлемого определения понятия анализируемого признака.

Ключевые слова: место совершения преступления, обстановка совершения преступления, объективная сторона состава преступления.

Paper analyzes the views of theorists of criminal law with the respect to the independence of the characteristic scene of the crime, among other signs of the objective side of the offense, the main approaches to the definition of “crime scene” are revealed, as well as discussions of scientists. The attention is drawn to the fact that further knowledge in this area should address the definition of the legal nature and independence (or subordination) feature “crime scene” within the objective side of the offense, as well as to the development of an acceptable definition of the analyzed trait.

Keywords: crime scene, the conditions of commission of the offence, the objective side of the offence.

Будь-яка форма поведінки людини, яку ми здатні спостерігати (аналогічно – інші явища фізичної або соціальної форми руху матерії), завжди прив’язана до просторово-часового континууму. Юридичні явища, будучи складовою соціальної форми руху, виникають, розвиваються та закінчують своє існування в повній відповідності із законами розвитку суспільних явищ. Як правомірна, так і протиправна поведінка людини завжди вчиняється в певний час та в певному місці. У зв’язку з тим, що деякі форми поведінки людини є неприйнятними для суспільства на підставі того місця, де вони були виявлені, законодавці минулого та сьогодення формулюють в диспозиціях правових норм прямі або опосередковані вказівки на ознаки таких місць. Враховуючи те, що місце вчинення певних дій (або бездіяль-

ності) особи належить до зовнішніх ознак правопорушення, то з часом у загальному вченні про об'єктивну сторону злочину з'явилися теоретичні положення щодо необхідності враховувати ознаки місця при кваліфікації злочинів.

Правозастосовна практика постійно стикається із труднощами тлумачення ознак певних місць вчинення протиправних діянь, а також із проблемами розмежування місць вчинення злочину від предмета злочину, обстановки його вчинення тощо.

На підставі цього можна зазначити, що необхідність формулювання теоретичних положень щодо сутності та ознак місця вчинення злочину є важливим науковим завданням сучасного кримінального права, яке має безпосередній зв'язок із правозастосовною практикою.

Передусім варто зауважити, що проблеми місця вчинення злочину, крім процесуальної, криміналістичної та кримінологічної складових, мають декілька площин у надрах самого кримінального права.

Перша площина стосується просторово-юрисдикційного аспекту визначення місця вчинення злочину. Наприклад, вивчення місця скоєння злочинів міжнародного характеру було предметом кандидатської дисертації К.В. Юртаєвої [1].

Друга площина видається нам більш значущою. Йдеться про місце вчинення злочину як ознаку об'єктивної сторони складу злочину. Зазначимо, що в Україні наразі не видано жодної монографії з цього питання, не захищено жодної дисертації. Не дивно, що в підручниках із Загальної частини кримінального права матеріал відносно кримінально-правового значення місця вчинення злочину традиційно ледве сягає однієї сторінки.

В Україні питання про місце вчинення злочину досліджувалось у працях Л.П. Брич, Є.В. Лащука, А.А. Музики, І.І. Присяжнюка, К.В. Юртаєвої, В.Г. Мороз. На особливу увагу заслуговує монографія російського спеціаліста К.Л. Акоева "Місце вчинення злочину і його кримінально-правове значення" (Ставрополь, 2000 р.) [2].

Недослідженість місця вчинення злочину продукує низку питань, переважна більшість яких має потенціал дискусійних. Ця стаття присвячується розгляду різних позицій представників кримінально-правової науки щодо поняття місця вчинення злочину, а також і його власного "місця" серед ознак об'єктивної сторони злочину.

Завданням цієї статті є співставлення поглядів теоретиків кримінального права щодо самостійності ознаки місця вчинення злочину серед інших ознак об'єктивної сторони злочину, а також розкриття основних підходів щодо визначення поняття "місце вчинення злочину" та дискусій серед науковців, що при цьому виникають.

Свого часу професор М.І. Ковальов вважав, що час і місце вчинення злочину – це конкретні компоненти обстановки, котрі з якихось причин виокремлюються в самостійні ознаки об'єктивної сторони складу злочину [3, с. 168]. Цікавим є той факт, що в 1867 р. в авторському "Курсі руського кримінального права" професор О.В. Лохвицький виокремив ознаку місця вчинення злочину як самостійну в главі ІХ, котра мала назву "Обстановка злочину". Примітним є й те, що окрім місця вчинення злочину, О.В. Лохвицький відніс до обстановки злочину: 1) жертву злочину; 2) річ; 3) час і 4) спосіб вчинення [4].

Наведена позиція науковців є дещо вразливою з точки зору логіки: якщо одна ознака є компонентом іншої ознаки, то чи може вона мати самостійний характер в об'єктивній стороні злочину? Питання потребує окремого вивчення,

беручи при цьому до уваги й те, що дискусію ще більше поглибив В.М. Кудрявцев.

На думку В.М. Кудрявцева, спосіб, місце, час та обстановка вчинення злочину є істотними характеристиками злочинної дії (бездіяльності), проте вони не належать до самостійних елементів об'єктивної сторони, оскільки вони лише характеризують діяння (дію або бездіяльність) злочинця [5, с. 10].

В.С. Прохоров, автор глави про об'єктивну сторону злочину в Курсі радянського кримінального права (Ленінград, 1968 г.), не погоджується із думкою, висловленою В.М. Кудрявцевим. "Таке вирішення питання викликає заперечення, – пише В.С. Прохоров. – Виведення зазначених обставин за межі об'єктивної сторони злочину означає, природно, їх виведення за межі злочину взагалі. Зрозуміло, що місце, час і обстановка не є ознаками діяння, однак вони – ознаки злочину – поняття більш широкого ніж поняття діяння та наслідків, які ним заподіюються. Якби місце, час і обстановка вчинення злочину не були самостійними елементами об'єктивної сторони злочину, то вони не могли б фігурувати і як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, оскільки із співвідношення об'єктивної сторони злочину та об'єктивної сторони складу злочину випливає: не кожна об'єктивна ознака злочину належить до ознак його складу, але будь-яка об'єктивна ознака складу злочину є ознакою злочину" [6, с. 316–317].

На нашу думку, В.С. Прохоров має рацію лише частково, оскільки і його висновки не є достатньо обґрунтованими. Вчений зазначав, що місце, час і обстановка є ознаками злочину як поняття більш широкого ніж поняття діяння та наслідків, що ним спричиняються. Проте ознаками злочину, як це було ще в той час встановлено теорією кримінального права, є суспільна небезпека, протиправність, винуватість та караність. Тому стосовно цього погляди В.С. Прохорова самі потребують коригування.

Інший дослідник об'єктивної сторони злочину – Г.В. Тімейко – зазначає, що самостійними ознаками об'єктивної сторони злочину є місце, час і обстановка його вчинення. Вони є тим об'єктивним середовищем, в умовах якого вчинюється суспільно небезпечна дія або бездіяльність. Вчений наголошує, що погляд В.М. Кудрявцева, який не вважає їх самостійними ознаками об'єктивної сторони, уже було піддано справедливій критиці [7, с. 7].

Варто мати на увазі, що означена дискусія триває і в наш час. Наприклад, Л.О. Букалєрова вважає, що такі характеристики злочинного діяння, як місце, час, обстановка є істотними, але не самостійними елементами об'єктивної сторони злочину, оскільки не конкретні місце, час, обстановка вчинення злочину, а зовнішній бік суспільно небезпечного діяння, здійсненого в цих умовах, має юридичне значення [8, с. 323]. Отже, питання щодо самостійності ознаки "місце вчинення злочину" чи його підпорядкованості іншим ознакам об'єктивної сторони злочину лишається спірним.

Не менше питань викликає і ситуація із визначенням поняття місця вчинення злочину.

У науці кримінального права слово "місце" однозначно тлумачиться через категорію певної території, на якій було вчинене суспільно небезпечне діяння (або настав злочинний результат), і яка описана в диспозиції кримінально-правової норми. У цьому розумінні Л.О. Букалєрова визнає такими, що не є повними визначення, згідно з якими місце вчинення злочину – це та територія, на якій вчинюється злочинне діяння, або певна територія, на якій мала місце подія злочину. Так, на думку О.М. Ігнатова, місце вчинення злочину – це певна територія, на якій відбулась подія злочину [9, с. 166]. Українська дослідниця місця скоєння

злочинів міжнародного характеру К.В. Юртаєва дає подібне визначення. Вона вважає місце вчинення злочину самостійною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, під якою розуміються певна територія, об'єкт або ділянка місцевості, де щось відбувається [1, с. 174].

Л.О. Букалєрова, не погоджуючись з такими визначеннями, стверджує: для кваліфікації злочину набуває значення лише територія, що має передбачені кримінальним законом характеристики, наприклад, заповідник, заказник [8, с. 325]. На її думку, місце вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони – це юридично значущі особливості території і місцевості, де було вчинено злочин [8, с. 324].

Варто погодитись з думкою Л.П. Брич про те, що наведені вище дефініції мають одну спільну ваду, яка обумовлена ігноруванням правил визначення понять. У них не вказано на особливості відповідного поняття, що ідентифікують явище, котре ним позначається, і за якими його можна відрізнити від інших подібних явищ (ознак складу злочину) [10, с. 271].

А.А. Тер-Акопов категорію місця пов'язував із питанням про те, де вчинено злочин, оскільки в кримінальному праві це поняття використовується головним чином у розумінні певного простору, у зв'язку з яким вчиняється діяння [11, с. 64].

Вчений виокремлював три види зв'язку діяння із місцем: діяння вчиняється в певному місці (вилучення майна, вчинене із проникненням у житло, приміщення чи інше сховище); діяння виявляється в залишенні певного місця або в розміщенні у певному місці; діяння посягає на те чи інше місце [11, с. 64]. Серед українських правознавців ці види зв'язку злочинного діяння із місцем його вчинення поділяє О.О. Дудоров [12, с. 211].

А.А. Тер-Акопов, окрім того, висунув вельми продуктивне в теоретичному розумінні положення, згідно з яким у низці складів злочинів ознака певного місця вчинення злочину – не обов'язкова, але переважаюча. Так, ч. 2 ст. 321 КК РФ передбачає відповідальність за заподіяння насильства щодо співробітника місця позбавлення волі або тримання під вартою. Таке насильство застосовується, як правило, у місцях позбавлення волі або тримання під вартою, однак воно у якихось випадках може бути здійснено і поза зазначених місць. На небезпеку таких злочинів впливає, головним чином, не місце вчинення злочину, а інші обставини, у цьому випадку особливий статус потерпілого, який є представником адміністрації виправної установи. Проте місце вчинення злочину є істотною додатковою характеристикою суспільної небезпеки діяння; якщо воно вчиняється у цьому місці, небезпека його певною мірою підвищується [11, с. 64–65].

Варто зауважити, що в науковій праці В.Б. Малініна і О.Ф. Парфьонова “Об'єктивна сторона злочину” (2004 р.), на відміну від праць інших авторів, присвячених цьому елементу складу злочину, значну увагу приділено факультативним ознакам об'єктивної сторони злочину. Зокрема, є параграф, присвячений вивченню місця вчинення злочину.

В.Б. Малінін і О.Ф. Парфьонов підкреслюють, що місце вчинення злочину має розглядатись з позиції двох взаємопов'язаних аспектів цього поняття. У широкому розумінні – це частина фізичного простору, територія, на котру поширюється юрисдикція тієї чи іншої держави. У вузькому – просторова характеристика злочину, що безпосередньо зазначається або припускається в диспозиціях кримінально-правових норм і впливає на кваліфікацію злочину та індивідуалізацію кримінальної відповідальності і покарання [13, с. 182–183]. У кінці параграфу автори підбивають підсумки і формулюють таку дефініцію поняття місця вчинення злочину: місце – це певна територія, описана в диспозиції кримінально-правової

норми, на якій було вчинене суспільно небезпечне діяння або настав злочинний результат [13, с. 198].

Деякі автори прив'язують визначення поняття місця вчинення злочину до моменту його початку, продовження, закінчення або припинення.

Так, С.В. Землюков вважає, що місцем вчинення злочину слід визнавати місце (територію), де злочин закінчено або припинено [14, с. 175].

Український автор В.Г. Мороз під місцем вчинення злочину пропонує розуміти територію, інше місце, яке характеризується фізичними, соціальними і правовими критеріями, де було розпочато, продовжено чи припинено злочинне діяння [15, с. 133].

Значна частина науковців формулює визначення аналізованого поняття, роблячи акцент на вчиненні злочину. Так, І.М. Тяжкова зазначає, що під місцем вчинення злочину розуміється конкретна територія (сухопутна, водна чи повітряна), на якій вчинено злочин [16, с. 271]. Т.Г. Понятовська розуміє місце вчинення злочину як визначений кримінальним законом простір, на якому було вчинено злочинне діяння [17, с. 115]. Аналогічно мислить О.О. Дудоров. На його думку, місце вчинення злочину – це певна територія, на якій вчинюється передбачене КК України суспільно небезпечне діяння [12, с. 211].

До цієї ж групи науковців належить і Л.П. Брич. Розглядаючи значення місця вчинення злочину в розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень, вона дає таке визначення поняття “місце вчинення злочину”: це конкретизована частина простору, з вчиненням (невчиненням) у якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність певного складу злочину [10, с. 271].

Досліджуючи питання відмежування предмета злочину від суміжних явищ, А.А. Музика та Є.В. Лащук також долучились до визначення характеристик місця вчинення злочину. На думку дослідників, місце вчинення злочину – це факультативна ознака об'єктивної сторони злочину, що характеризує настання в просторі юридичного факту – передбаченого кримінальним законом певного суспільно небезпечного діяння [18, с. 156].

К.Л. Акоев місце вчинення злочину визначав як частину соціального простору, де здійснюється конкретне суспільно небезпечне діяння, вчинюване фізичною особою, шляхом протиправного впливу на суб'єктів суспільних відносин, взаємозв'язок між ними, а також соціальні цінності, предмети матеріального світу, ідеологічні цінності, з приводу яких виникають ці суспільні відносини, тобто на об'єкт злочину [2, с. 22].

Автор обґрунтовував позицію стосовно того, що поняття місця вчинення злочину (так само, як і обстановки, і низки інших ознак об'єктивної сторони злочину) можна визначати як з ґносеологічної, так і з правової точки зору. Наведене вище визначення належить до ґносеологічного. Вчений писав: “З ґносеологічних позицій, це визначення, можливо, і точніше відображає співвідношення фізичного і соціального простору, включення першого до другого, але місце вчинення злочину – поняття, передусім, правове, а тому його визначення має відображати властиві йому юридичні ознаки” [2, с. 22]. До істотних юридичних ознак поняття “місце вчинення злочину” К.Л. Акоев відносив: 1) територію і 2) спосіб законодавчого вияву об'єктивної сторони злочину [2, с. 22–23].

На думку науковця, в самому загальному виді місце вчинення злочину можна визначити як частину простору, в якому виконана його об'єктивна сторона, але логічні вимоги до понять передбачають, щоб ними охоплювались істотні риси всіх істотних частин того, що визначається. Використовуючи ознаку видової

відмінності, яка дозволяє обійтись без докладного перелічення всіх істотних ознак того, що визначається, місце вчинення злочину можна визначити як територію, що описується в диспозиціях кримінально-правових норм шляхом вказівки на найбільш важливі для характеристики суспільної небезпеки і видового відмежування злочинів ознаки, на якій виконано злочинну дію (бездіяльність) або настав злочинний результат, або злочин було завершено чи припинено [2, с. 37–38].

З цим визначенням погоджується С.Р. Багіров, який використав основну його частину в малій енциклопедії кримінального права, запропонувавши таку дефініцію поняття місця вчинення злочину: це факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, що становить собою частину фізичного простору або територію, передбачену диспозицією кримінально-правової норми шляхом вказівки на найважливіші для характеристики суспільної небезпеки і видового відмежування злочинів ознаки, на якій виконано злочинну дію (бездіяльність), або настав злочинний наслідок чи злочин було перервано [19, с. 124].

Таким чином, ми співставили погляди теоретиків кримінального права щодо самостійності ознаки місця вчинення злочину серед інших ознак об'єктивної сторони злочину, а також розкрили основні підходи щодо визначення поняття “місце вчинення злочину”.

Подальші розвідки в цьому напрямі мають стосуватись визначення юридичної природи та самостійності (або підпорядкованості) ознаки “місце вчинення злочину” в межах об'єктивної сторони складу злочину, а також вироблення прийняттого визначення поняття аналізованої ознаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Юртаєва К.В.* Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К.В. Юртаєва. – Х., 2010. – 230 с.
2. *Акоев К.Л.* Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / К.Л. Акоев ; научная редакция и предисловие А.В. Наумова. – Ставрополь : Сервисшкола, 2000. – 176 с.
3. Уголовное право. Общая часть : учебник для вузов / Отв. ред. – проф. И.Я. Козаченко, проф. З.А. Незнамова. – М. : Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 576 с.
4. *Лохвицкий А.В.* Курс русского уголовного права / А.В. Лохвицкий. – СПб : Издание Журнала Министерства Юстиции, 1867. – 662 с.
5. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1960. – 244 с.
6. Курс советского уголовного права. Часть Общая. В 5-ти томах. Т. 1./ Отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. – 646 с.
7. *Тимейко Г.В.* Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 216 с.
8. Общая часть уголовного права : состояние законодательства и научной мысли / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – СПб. : Издательство Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2009. – 785 с.
9. Уголовное право России: учебник для вузов: В 2 т. / Под ред. д.ю.н., проф. А.Н. Игнатова и д.ю.н., проф. Ю.А. Красикова. – Т. 1 : Общая часть. – М. : Норма, 2005. – 592 с.,
10. *Брич Л.* Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень / Л. Брич // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2011. – Вип. 52. – С. 267–280.
11. *Тер-Акопов А.А.* Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А.А. Тер-Акопов. – М. : ЮРКНИГА, 2003. – 480 с.
12. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / За ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
13. *Малинин В.Б.* Объективная сторона преступления / В.Б. Малинин, А.Ф. Парфенов. – СПб. : Издательство Юридического института, 2004. – 301 с.

14. Российское уголовное право. Общая часть / Под ред. В.С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2005. – 560 с.
15. Мороз В.Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину / В.Г. Мороз // Юридична наука. – 2014. – № 5. – С. 122–136.
16. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник для вузов / Под ред. д.ю.н. В.С. Комиссарова, д.ю.н. Н.Е. Крыловой, д.ю.н. И.М. Тяжковой. – М. : Статут, 2012. – 879 с.
17. Уголовное право России. Общая часть / Под ред. А.И. Рарога. – М. : Эксмо, 2009. – 496 с.
18. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання / А.А. Музика, Є.В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.
19. Мала енциклопедія кримінального права / За заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького, доц. З.А. Тростюк ; Київський університет права НАН України. – К. : Кондор-Видавництво, 2012. – 284 с.

Отримано 04.09.2015